

O`ZBEK TILIDA IBORALARNING O`RGANILISH TARIXI

Muxlisa Pardaboyeva Zokir qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

O`zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada barqaror birikmalar tarkibiga kiruvchi iboralar haqida so`z boradi. Iboralarning kelib chiqishi va ularning tarixiga nazar tashlanadi

Kalit so`zlar: barqaror birikma, ibora, fraza, frazeologiya, iboralarning o`rganilish tarixi

O`zbek tili grammatikasiga nazar tashlasak unda ma`lum qonun qoidalar tizimida shakllangan til sohalariga guvoh bo`lamiz . Shunday bo`limlardan biri frazeologiya sohasida iboralar ya`ni frazemalar o`rganiladi Har qanday tilning lug`at boyligi faqat yangi so`zlar yasalishigagina emas, balki iboralar, turg`un so`z birikmalari hisobiga ham son jihatidan, ham sifat jihatidan boyib boradi. Tildagi ana shunday turg`un birikmalar “dunyosi” bilan shug`ullanuvchi fan frazeologiya fanidir. Frazeologizm atamasining turli adabiyotlarda bir necha variantlarini ko`rishimiz mumkin. Masalan:**ibora, frazeologik birlik, barqaror birikma, turg`un birikma, frazeologik birikma** kabilar shular jumlasidandir. Frazalar kelib chiqishi juda qadamiy bo`lsada ularni o`rganish ilmiy va amaliy tadqiq qilish nisbatan yosh hisoblanadi. O`tgan asrdan boshlab ularni sintagmatik, paradigmatik va stilistik xususiyatlari tadqiq qilina boshlandi

Frazeologiya iboralar haqidagi ta`limot bo`lib, bu termini 1928 yilda E.D.Polivanov qo`llagan edi:”Men morfologiyaga nisbatan sintaksis qanday aloqada bo`lsa, leksikaga nisbatan xuddi shunday munosabatga kirishuvchi maxsus fanni “frazeologiya” degan termini qo`llashni lozim topdim”. Darhaqiqat, so`nggi yarim asr davomida frazeologiya jahon tilshunosligining diqqat markazida bo`ldi.bir qator monografik ilmiy izlanishlar natijasida uning ob`ekti aniqlandi, tadqiqot metodlari ishlab chiqildi va bu fan tilshunoslikning boshqa sohalari qatorida o`z o`rnini shakllantirdi. Hozirgi kunda bu termin ikki ma`noda qo`llanilmoqda.

1. Tildagi frazeologik birikmalarning jami;
2. Turg`un iboralarni o`rganuvchi soha, fan

So`nggi yillarda ko`plab tillar materiallari asosida olib borilgan keng ko`lamli frazeologik tadqiqotlar natijasida frazeologizmlar quyidagicha ta`riflanmoqda. Ikki yoki undan ortiq komponentdan tashkil topgan, yaxlit frazeologik ma`no anglatuvchi turg`un til birligi frazeologizm yoki frazeologik birikma (ibora) deyiladi. G`arb tilshunoslari orasida Sh.Balli birinchilardan bo`lib 1905 yilda frazeologiya terminini qo`llagan. U frazeologizmlarni stilistik nuqtai nazardan tilning ifoda birligi sifatida talqin qilgan. XX asrda frazeologizmlarni tadqiq qilgan olimlar orasida V.V.Vinogradovning semantik klassifikatsiyasini ta`kidlab o`tish lozim. Olim rus tili frazeologiyasini semantik klassifikatsiya qildi va mazkur klassifikatsiya ko`plab tillar frazeologizmlarni jadal o`rganishga turtki bo`ldi.Ushbu o`rinda ingliz tili frazeologiyasi tadqiqotchilar N.N.Amosova, A.V.Kunin, nemis tili frazeologiyasi tadqiqotchilaridan I.I.CHernishyova, A.D.Rayxshtayn, fransuz tili frazeologiyasi

tadqiqotchilaridan M.I.Retsker kabi olimlarning nazariy va amaliy izlanishlarini alohida tilga olish lozim. Frazeologizm soʻz kabi lugʻaviy birlik hisoblanadi. Ular ham soʻz kabi tilda tayyor holda mavjud boʻlganligi sababli nutq hodisasi emas, balki til hodisasi. Soʻz leksik maʼnoga ega boʻlgani kabi frazeologizm oʻam oʻzining frazeologik maʼnosiga ega. Soʻzdagi barcha paradigmatic, sintagmatic xususiyatlarni frazeologizmlarda ham yaqqol koʻrishimiz mumkin. Shu bilan birga frazeologizmlar soʻz va erkin soʻz birikmasidan bir qancha xususiyatlari bilan farqlanadi. Masalan, frazeologizm frazeologik sath elementi, birligi sifatida frazeologiya va frazeografiya obʼektidir. Frazeologiyani tashkil etuvchi komponentlar maʼno butunligiga ega emas, ular faqatgina shakl va tovush tomoni bilan soʻzga oʻxshaydi. Ularni tashkil qiluvchi komponentlarning frazeologik maʼnosi turgʻun, koʻproq emotsional ekspressiv xususiyatga ega boʻlgan belgi, harakat kabilarni ifodalaydi. Shuning uchun ham frazeologik maʼno leksik maʼnodan bir qancha jihatlari bilan farqlanadi. Aksariyat frazeologizmlarning identifikatori mavjud emas, yaʼni mazkur frazeologizm ifodalab kelayotgan maʼnosini bir soʻz bilan almashtirib boʻlmaydi hamda bu maʼno erkin soʻz birikmasi bilan izohlanishi mumkin xolos. Tillardagi turgʻun iboralarning ilmiy tasnifi birinchi navbatda, frazeologizmlarga berilgan atamalarni tartibga solishdan iborat boʻlishi kerak.

Tilshunoslikda turgʻun soʻz birikmalarini ifodalash uchun turli terminlardan foydalanilmoqda. Mazkur holat ushbu turgʻun soʻz birikmalari tabiatining murakkabligi bois yuzaga kelmoqda. Umuman olganda tilimizdagi turgʻun birikmalar nutqimizni yanada ciroyli qilish, yanada jimjimador qilib koʻrsatish uchun ham kerak, aslida. Iboralar nutqimizdagi ayrim bir xilliklardan qochish maqsadida ishlatiladi desak ham mubolagʻa boʻlmaydi. Bugungi kunda esa bundan birliklarni oʻrganayotgan olimlarimiz ham kam emas yurtimizda. Masalan, Sh.Rahmatullayevning «Oʻzbek tilining frazeologik lugʻati» (1992), M.Sodiqovanning «Qisqacha ruscha oʻzbekcha barqaror iboralar lugʻati» (1994), Mahmud Sattorning «Oʻzbekning gapi qiziq» (1994), B.Yoʻldoshev, K.Bozorboyevning «Oʻzbek tilining frazeologik lugʻati» (soʻzlik, 1998), Sh.Shomaqsudov, Sh.Shorahmedovlarning «Maʼnolar mahzani» (2001) singari leksikografik asarlar mualliflari shular jumlasidandir.

K.Bozorboyevning nomzodlik ishi ham oʻzbek frazeologiyasi rivojiga munosib hissa boʻlib qoʻshildi. Bu ishga nazar tashlansa, dastlabki bobida soʻzlashuv nutqi frazeologizmlarining paydo boʻlish, ularning manbalari, qatlamlari shuningdek oʻziga xos xususiyatlari tahlil qilingan.

Frazeologiya boʻlimini oʻrganish kundan kunga jadallamoqda. Iboralar mavzusi kecha yoki ugun bilan yakunlanmaydi. Ularning asarlarda qoʻllanilishi, mazmun mohiyati, shakl – xususiyatlari haqida koʻplab ishlar olib borilmoqda. Shunday ekan, frazeologizm haqida hali koʻp toʻxtalamiz...